

Любов Антонівна Найдьонова

Інститут соціальної та політичної психології

НАПН України, м. Київ

**Соціальна дилема як методологема професійної діяльності
працівників соціальної сфери: на шляху до рефлексивних громад**

Парадокс сучасної цивілізації полягає в тому, що психологічної допомоги потребує все більша кількість людей, а жодне суспільство сьогодні не може з економічних причин забезпечити таку потужну армію психологів, консультантів, психотерапевтів. Вихід полягає в тому, щоб не тільки допомагати індивіду, а допомогти спільноті, яка є соціальним середовищем існування і самоздійснення особистості, стати психологічно здоровою, екологічною, ресурсною, потужною. Фахівці з соціальної роботи все більше в сферу своєї діяльності включають не тільки індивідів із їхнім найближчим оточенням, але й громади. Метою цієї роботи є теоретичний аналіз одного із важливих для сфери соціальної роботи напряму психології спільнот: досвіду вивчення механізмів розв'язання соціальних дилем. Соціальна дилема розглядатиметься як методологема практичної діяльності фахівця.

Соціальна дилема – ситуація, в якій громада має працювати разом задля однієї мети, яку кожен із її членів окремо досягти не може. Соціальні дилеми є формою усвідомлення суперечливості взаємозв'язку індивіда і громади у вигляді формулювання альтернатив для подальшого самовизначення. Загальний формат дилеми: бути чи не бути; діяти, чи не діяти, робити власний внесок чи не робити і т.п. В соціальній дилемі альтернативи формулюються на основі протиставлення індивідуальних і громадських наслідків здійсненого вибору в різній часовій перспективі. В професійній роботі фахівці соціальної сфери досить часто стикаються із ситуаціями, до яких можна застосувати методологію розгляду соціальної дилеми.

Соціальні дилеми розділяють на два типи: дилема громадського добра (створення спільного блага) і дилема спільних ресурсів (трагедія перевикористання спільних ресурсів). У дилемі громадського добра короткотермінові втрати індивідів (інвестиції) протиставлені довготривалим вигодам громади: сьогодні потрібно зробити свої власні внески для того, щоб потім з'явився спільний ресурс, яким всі можуть користуватись. Другий тип соціальних дилем – спільного ресурсу – стосується суперечності отримання короткочасової індивідуальної вигоди із довготривалими негативними наслідками для громади (наприклад, неекономне використання води веде до знищення джерела, якщо воно не встигає відновлюватись). Виділення в ситуації соціальної роботи елементів соціальної дилеми дає змогу організувати усвідомлення учасниками ситуації в необхідному масштабі часової перспективи, створити умови для відповідального вибору лінії поведінки.

Вивчення соціальних дилем розпочали економісти у 1930-х роках, розглядаючи зовнішні чинники, які впливають на їхнє розв'язання. З 1970-х років розпочалось систематичне вивчення психологічної складової процесу прийняття рішення щодо соціальних дилем, адже розуміння способів впливу на розв'язання дилем є необхідною складовою розвитку громади, компетентної взаємодії політика з громадою. Усвідомлювати довготривалі наслідки власних дій не тільки для особистого майбутнього, але і для майбуття громади – максима, яка набуває особливо гострого звучання завдяки процесам глобалізації.

Для створення нового громадського добра, як будь-якого спільного ресурсу, яким можуть користуватись усі без винятку члени громади, необхідно поєднати індивідуальні внески членів громади. Окремий внесок індивіда на створення громадського добра справжнюється лише тоді, коли інші теж взяли участь (мінімальна кількість інвестицій учасників називається соціальним бар'єром). Наприклад, потрібно зібрати гроші для будови нового мосту через струмок, якщо не буд зібрано внесків для всіх будівельних матеріалів, а лише на половину, то міст побудувати неможливо). Ця ж схема соціального бар'єру

може бути використана для аналізу будь якої ситуації поєднання ресурсів членів громади. Нажаль, ці природні для традиційної громади схеми зазнають все більшої деформації внаслідок формалізму, відчуженості, бюрократизованості, непрозорості взаємозв'язків у громаді.

Розв'язання дилеми громадського добра – це подолання соціального бар'єру. Визначатись на те, щоб робити внесок у громадське добро часто треба в ситуації невизначеності щодо намірів інших, тому уявлення людини про прийняття рішення іншими членами громади є суттєвим чинником розв'язання дилеми громадського добра. Із зростанням розміру групи, яка потрібна для створення громадського добра, а відповідно його масштабу, дилема загострюється: чим більша група, тим, здається, менше залежить спільний результат від окремого члена, сильнішими стають соціальні лінощі. Разом з тим, на рішення дилеми громадського добра позитивно впливає інформація про збільшення кількості тих, хто вже зробив внесок.

Оскільки користуватися громадським добром за визначенням будуть усі, навіть ті, хто не брав участь у створенні, це спокушає не робити особистий внесок (феномен "вільного вершника"). Якщо члени спільноти мають побоювання щодо наявності таких "вільних вершників" у їх оточенні, соціальний бар'єр індивідуального інвестування у спільне добро подолати набагато важче. Чим вище довіра до інших, тим впевненіше громада розв'язує дилеми громадського добра. Розв'язанню сприяє також наявність групової ідентичності членів громади, координація спільних дій, формування відповідних норм і цінностей.

У 1990-х роках соціолог Еліонор Остром вивчала різні спільноти, які користуються спільними ресурсами: людей, які поділяють лісові ресурси в Японії, пасовища в Швейцарії, іригаційні споруди (гуертас) в Іспанії. Трагедія спільного ресурсу (сформульована Гаррет Гардін [1]) полягає в тому, що індивіди в намаганні збільшити свою власну вигоду починають збільшувати своє користування спільним ресурсом, якщо створюються умови вільного використання спільним ресурсом, трагедія неминуча – ресурс буде пере

використано і знищено (ліси вирубано, пасовища витоптано, водні джерела виснажені аж до неможливості відновлення). Порівнюючи спільноти, Остром знайшла, що ті групи, які здатні організуватись і ефективно управляти своєю поведінкою, відмічаються наступними сьома ознаками: 1) чітко визначені межі групи; 2) правила управління використанням колективного блага чітко відповідають місцевим потребам і умовам; 3) більшість індивідів, на яких впливають правила, можуть брати участь в модифікації цих правил; 4) право членів спільноти вигадати власне правило поважається зовнішньою владою; 5) існує система моніторингу поведінки членів, члени спільноти задіяні в цьому моніторингу; 6) використовується градуйована система санкцій; 7) члени спільноти мають доступ до недорогого (низьковитратного) механізму розв'язання конфліктів [2, 44]. Дослідження довели, що однією з найбільш ефективних стратегій впливу на розв'язання дилеми громадського добра є створення в громаді цінності санкцій (не лише наявність санкцій самих по собі, а цінності санкцій) щодо тих членів, які не роблять внесків: уявлення про те, що за відсутності внесків на особу буде здійснено соціальний тиск, вона зганьбить себе, до неї погіршиться ставлення оточення.

Рефлексивний підхід до розв'язання соціальних дилем, спрямований на забезпечення усвідомлення взаємозв'язку і взаємозумовленості наслідків рішень і дій для індивіда і для громади, є перспективним шляхом розвитку компетентності фахівців соціальної сфери в напрямі розвитку рефлексивних громад. Однією із перспективних концепцій, що можуть слугувати інструментом підготовки фахівців соціальної сфери до такої роботи, є концепція рефлексивного капіталу територіальної спільноти.

Література

1. Hardin, G. *The tragedy of the commons*. Science. – vol. 162 (13 December 1968). – pp. 1243–1248 .
2. Ostrom, E. *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. – Cambridge: Cambridge University Press. –1990. – 280 p.